

Sammanfattning

Läsförståelse och undervisning om lässtrategier

Den här systematiska översikten beskriver vad det samlade vetenskapliga kunskapsläget säger om relationen mellan undervisning om och användning av lässtrategier kontra läsförståelse. Lässtrategier definieras i denna översikt som medvetna, målinriktade försök att kontrollera och moderera läsarens arbete med att avkoda text, förstå ord och konstruera mening från text. Översikten fokuserar på elever i åldern 10–19 år, det vill säga motsvarande mellanstadiet och högstadiet i svensk grundskola samt svensk gymnasieskola, och på undervisning om och användning av lässtrategier inom ramen för skolans samtliga ämnen utom ämnen som motsvarar moderna språk inom den svenska skolan.

Lässtrategier är alltså generellt sett ett redskap som elever kan använda sig av när de stöter på problem i sin läsförståelse. Vilka redskap det mer specifikt handlar om, hur dessa redskap kan kombineras eller vilka redskap som är mer eller mindre användbara i olika situationer är frågor som lärare kan behöva mer kunskap om.

Genom denna översikt vill vi därför bidra till fördjupad kunskap om vad arbete med lässtrategier innebär liksom hur och för vem lässtrategierna bidrar till förbättrad läsförståelse.

Översikten utgår ifrån följande överordnade frågeställning:

Vad kännetecknar effektiv lässtrategiundervisning och lässtrategianvändning hos elever i åldrarna 10–19 år?

Med effektiv menar vi att lässtrategiundervisningen och lässtrategianvändningen har en positiv effekt på elevernas läsförståelse, baserat på läsförståelsetester, observationer eller elevers självrapportering.

För att besvara den överordnade frågeställningen har vi ställt följande mer specifika frågor:

- A. Vilka lässtrategier undervisas om och används i de i översikten ingående studierna?
- B. Vilken lässtrategiundervisning bidrar till utvecklad läsförståelse hos elever?
- C. Hur beskriver elever själva sin användning och nytta av lässtrategier?
- D. Hur varierar användning och nytta av lässtrategier med faktorer som kön, läsförmåga och språkbakgrund?

Resultat

Det samlade kunskapsunderlaget i översikten visar på att lässtrategianvändning och lässtrategiundervisning kan hjälpa elever att förstå texter som de annars inte förstått. Samtidigt är det viktigt att understryka att det inte finns vetenskapligt stöd för att alla former av lässtrategiundervisning är effektiva när det gäller att höja elevers läsförståelse. Det innebär i förlängningen att lärare som planerar att undervisa om lässtrategier bör göra medvetna val och fundera över ett flertal olika faktorer när de planerar lässtrategiundervisningen.

Lässtrategier innebär många olika saker i de ingående studierna

Resultaten i översikten visar att det finns en bred uppsättning lässtrategier som behandlas i forskningslitteraturen. Det som vid en första anblick kan te sig som ett avgränsat och specifikt redskap – lässtrategier – är alltså i själva verket en mängd av olika redskap för att arbeta med texter och fördjupa sin läsförståelse.

Denna mångtydighet förstärks av att olika strategier kan ha olika syften och sträva efter att hjälpa läsare med olika aspekter av läsförståelseprocessen. Detta framkommer till exempel i en rad studier där man lagt ihop flera lässtrategier i strategikategorier med särskilda syften, utan att man nödvändigtvis redovisar vilka enskilda lässtrategier som ingår i dessa strategikategorier. Lässtrategierna kan också sättas samman i strategiprogram där en specifik uppsättning lässtrategier undervisas om i en viss ordning och på ett bestämt sätt.

Att enbart understryka att lärare ska arbeta med lässtrategier mer generellt, ger därmed liten vägledning för enskilda lärare i deras konkreta praktik. Att undervisa i lässtrategianvändning kan innebära vitt skilda saker, och för att bringa viss ordning och klarhet i diskussionerna kring lässtrategier, har vi grupperat de cirka 30 enskilda lässtrategier som återfunnits i översiktens studier i tre övergripande grupper av lässtrategier. Dessa tre grupper – memoreringsstrategier, fördjupningsstrategier och kontrollstrategier – fångar tillsammans in centrala aspekter av elevers läsförståelse. Memoreringsstrategierna hjälper elever att plocka ut information, fördjupningsstrategierna hjälper elever att skapa en djupare förståelse av texten medan kontrollstrategierna hjälper elever att kontrollera och reparera bristande förståelse. Att undervisa elever om hur olika typer av strategier är mer eller mindre användbara för olika syften är därför en viktig pedagogisk uppgift för lärare.

Alla lässtrategier är inte lika effektiva för användarna

Det framgår av det samlade underlaget i översikten att lässtrategier kan vara mer respektive mindre starkt kopplade till hög läsförståelse. Generellt sett tycks lässtrategier som innebär att läsaren tar ett helhetsgrepp om texten, liksom strategier som innebär att läsaren på ett mer övergripande sätt övervakar sin förståelse av texten, uppvisa samband med god läsförståelse. Dessa grupper – fördjupningsstrategier och kontrollstrategier – innebär konkret att läsaren till exempel skapar en sammanfattning av sin

förståelse av textens huvudsakliga idé eller aktiverar sin bakgrundskunskap baserat på textens tema och huvudinnehåll, respektive att läsaren övervakar och utvärderar sin egen läsprocess.

Samtidigt finns det lässtrategier som enligt det samlade materialet inte uppvisar något samband med fördjupad läsförståelse. Det handlar om lässtrategier som håller läsaren kvar nära texten och som inte uppmuntrar elever att självständigt konstruera förståelse av texter. Mer specifikt rör det sig om så kallade memoreringsstrategier som innebär att läsaren till exempel plockar ut information från texten eller stryker under delar av en text för att kunna memorera eller återberätta innehållet. En förklaring till att denna typ av strategier inte på samma sätt främjar förståelse kan vara att de inte uppmuntrar läsaren att själv konstruera mening utifrån texten.

Detta ska dock inte tolkas som att elever aldrig bör arbeta med memoreringsstrategier som till exempel understrykningar. Det är sannolikt inte så att understrykningarna i sig själva är ogynnsamma för elevers läsförståelse. Snarare handlar det troligtvis om att ett fokus på textnära detaljer kan innebära att läsaren i mindre grad riktar koncentrationen mot att förstå texten som en helhet. Denna slutsats understöds dels av studier som visar på att elever som uppger att de använder understrykningar tillsammans med fördjupningsstrategier och kontrollstrategier också uppvisar högre nivåer av läsförståelse, dels av studier som visat att även goda läsare ofta använder sig av memoreringsstrategier som att stryka under. De olika strategigrupperna bör alltså inte ses som ömsesidigt uteslutande. Memoreringsstrategier kan vara en väg in i en text, för att kunna hämta ut information och därmed lägga grunden för användningen av andra lässtrategier och skapandet av en djupare läsförståelse.

Hur och när en strategi används har betydelse

Det är viktigt att betona att lässtrategiernas betydelse för förbättrad läsförståelse inte bara handlar om vilka lässtrategier man använder, utan även om hur man använder dem.

Att elever kan göra medvetna och ändamålsenliga val mellan olika lässtrategier i en viss situation, liksom att de kan använda lässtrategier på ett ändamålsenligt sätt, är tydligt kopplat till god läsförståelse. Det framgår bland annat av enkätstudiernas resultat om starka samband mellan läsförståelse och metakognitiv medvetenhet, och observationsstudiernas resultat om goda läsares möjligheter att kombinera flera av lässtrategierna och att anpassa sin lässtrategianvändning efter texternas karaktär, läsaktiviteten och läskontexten.

I stället för att mekaniskt använda en enskild lässtrategi eller en liten repertoar strategier på samtliga förståelseproblem är det alltså viktigt att elever har en något bredare repertoar av strategier som de kan välja medvetet och ändamålsenligt från.

Ett flertal effektiva lässtrategiprogram för strategiundervisning

Förutom att en rad enskilda lässtrategier och vissa strategikategorier visat sig ha ett positivt samband med läsförståelse, har flera studier även visat på positiva resultat när

det handlar om möjligheten att undervisa om lässtrategier. Trots att det finns skiftande resultat mellan olika enskilda studier kan man ändå peka på några generella drag eller mönster från studierna. Sammantaget visar till exempel studierna av effektiviteten hos olika strategiprogram att flera dator- eller webbaserade lässtrategiprogram har potential att bidra till elevers utvecklade läsförståelse. Studierna visar också att några av de väletablerade strategiprogrammen såsom Reciprocal Teaching (RT) och Concept-Oriented Reading Instruction (CORI) har goda förutsättningar att bidra till ökad läsförståelse.

En intressant iakttagelse i relation till flera av de framgångsrika lässtrategiprogrammen är att den positiva effekten på elevers läsförståelse ibland uppkommit efter förhållandevis korta perioder av riktad undervisning. Det är utifrån översiktens resultat alltså inte självklart att längre program ger större effekter på elevernas läsförståelse. Sammanställningen visar att ett flertal ganska omfattande lässtrategiprogram endast uppvisar blygsamma effekter eller inga effekter alls.

Lässtrategiernas effekt kan förstärkas genom specifika undervisningsupplägg

Resultaten från översikten visar också att undervisningen och användningen av lässtrategier kan förstärkas genom att kombineras med andra komponenter, som stöttar så kallat självreglerat lärande samt engagemang och motivation i läsningen.

I några av de strategiprogram som uppvisat störst effekter på läsförståelse har man kompletterat själva strategiundervisningen med inslag av självreglerat lärande, det vill säga att eleverna tränas i att planera, sätta upp mål, övervaka och utvärdera sitt lärande och sin användning av lässtrategierna. Detta har haft en systematiskt positiv effekt på elevernas läsförståelse.

Betydelsen av att undervisa elever i självreglerat lärande förstärks också av enkätstudierna. Dessa visar att det finns tydliga samband mellan fördjudad läsförståelse och så kallade metakognitiva strategier eller kontrollstrategier, alltså strategityper som uppmuntrar läsaren till att reflektera över sin förståelse av texter och över ändamålsenligheten i sin strategianvändning.

På liknande sätt har undervisning som tar hänsyn till elevers engagemang och motivation visat goda resultat för läsförståelse. Lässtrategiprogram som lägger till en motivationshöjande komponent har uppvisat höga effektstorlekar i interventionsstudier. Den motivationshöjande komponenten kan bland annat innebära att eleverna ges innehållsliga mål, de får valfrihet och kontroll, de erbjuds konkreta aktiviteter, de får använda intresseväckande texter, eller att de får samarbeta med varandra. På liknande sätt uppvisar enkätstudierna och observationsstudierna också tydliga kopplingar mellan läsförståelse och motivation. Av observationsstudierna framgår att eleverna använder lässtrategier om de känner att de har behov av dem och om de upplever att det underlättar deras förståelse. Elevernas uppfattningar av ifall deras självständiga lässtrategianvändning bidrar till deras läsförståelse eller inte är avgörande för deras

medvetna val att använda – eller inte använda – lässtrategier. Att få elever att se värdet av strategianvändning är därmed en central utmaning för lärare.

Betydelsen av lässtrategier för olika grupper av läsare

Resultaten visar att det finns skillnader mellan olika elevgrupper när det gäller lässtrategianvändning och effekter av lässtrategiundervisning.

Pojkar använder till exempel lässtrategier mer sällan än flickor, och använder andra lässtrategier än flickor. Utifrån att lässtrategiundervisning och lässtrategianvändning generellt sett visat på samband med läsförståelse är det centralt att lärare är uppmärksamma på att både flickor och pojkar ges möjlighet att utveckla sin strategianvändning och tränas i att inpta ett reflekterande förhållningssätt till sin strategianvändning. Även om flickor använder strategier i högre utsträckning än pojkar, så visar materialet också att flickor tenderar att använda strategier mindre medvetet och reflekterande än pojkar.

Resultaten visar även att svaga läsare generellt sett använder lässtrategier i mindre utsträckning än starka läsare. De använder också andra lässtrategier, exempelvis använder de i högre grad memoreringsstrategier, eller strategier som håller läsaren kvar nära texten och som inte uppmuntrar läsaren att självständigt konstruera mening utifrån textens innehåll. Detta är lässtrategier som inte uppvisat samband med läsförståelse, vilket skulle kunna tyda på att svaga läsare borde uppmuntras att använda samma slags strategier som starkare läsare använder, det vill säga fördjupningsstrategier och kontrollstrategier. Men det kan också tyda på att de svaga läsarna har behov av en annan typ av strategier än starkare läsare, eller att de inte har kapacitet att använda samma slags strategier som starkare läsare. Det vetenskapliga underlaget i översikten lämnar inget entydigt svar på vilken av dessa förklaringar som är riktig.

Ett resultat som däremot återkommer i ett flertal studier är att lässtrategiundervisningen har större effekt på de svaga läsarnas läsförståelse än på de starka läsarnas. Detta kan möjligtvis förklaras av att de i högre grad stöter på förståelseproblem i sin läsning och därför drar mer nytta av ett arbetssätt som är specifikt inriktat på att reparera brister i förståelse.

En viktig utmaning för lärare är därför att förse samtliga elever med texter som är tillräckligt krävande. Lässtrategier är ett hjälpmedel som elever har användning av när de möter problem eller svårigheter i sin läsförståelse. Är texterna för lätta finns det ingen anledning för elever som är starka läsare att använda sig av några lässtrategier eftersom deras läsförståelse fungerar ändå. Därmed tränas de inte i att använda strategier inför kommande möten med svårare texter.

När det gäller lässtrategiers nytta i relation till andraspråkslever är kunskapsläget oklart. Frågan om i vilken utsträckning andraspråkslever använder och har nytta av lässtrategier undersöks endast i tre studier och resultaten i dessa studier är dessutom motsägelsefulla.

Urvalet av forskning och valet av metod

Studierna som översikten bygger på har valts ut efter omfattande sökningar i internationella referensdatabaser, och efter på förhand bestämda urvals- och granskningsprocesser. Inledningsvis resulterade sökningarna i 11 241 studier som granskades internt, i relation till en rad inklusionskriterier. På samma sätt granskades i ett andra steg 1 493 studier av två externa forskare, som också tittade på studiernas vetenskapliga kvalitet. Att jobba på detta sätt innebär att inslaget av godtycke reduceras och att möjligheten för läsarna att förstå och följa processerna kring hur vi valt ut de studier som översikten bygger på stärks. Den färdiga översikten är en syntes av 34 empiriska forskningsstudier kring lärares undervisning av lässtrategier och elevers användning av lässtrategier.

För att kunna svara på översiktens frågeställningar om hur både undervisning om och användning av lässtrategier påverkar elevers läsförståelse har vi betraktat det som en tillgång att kombinera resultat från studier som undersöker området med olika metoder och därför strävat efter att ta med studier med olika studiedesign. Denna översikt är därför en så kallad mixed methods-översikt. De ingående studierna hör till någon av dessa tre grupper:

- studier där forskare undersökt effekter av någon slags intervention genom för- och eftertester av elevers läsförståelse
- studier där forskare via observationer av undervisning och intervjuer av elever analyserat vilken strategiundervisning och strategianvändning som tycks vara fruktbar för elevernas läsförståelse
- studier där elever besvarat enkäter kring sin strategianvändning.

Genom att utgå från dessa olika typer av forskningsstudier fångar vi också hela processen från lärares explicita strategiundervisning, via guidad och gemensam användning av strategier, till elevers självständiga användning av lässtrategier även utanför undervisningssituationer. Detta betraktar vi som en styrka, eftersom vi också vill veta i vilken utsträckning och med vilken framgång elever använder lässtrategier även utanför klassrummet. Syftet med lässtrategier är att elever självständigt ska använda sig av dem när de behöver hjälp att förstå texter, även om de inte befinner sig i ett undervisningssammanhang.

